

Mr. Mirjana MANOJLOVIĆ
Odsjek za savremenu i komparativnu istoriju,
Univerzitet u Segedinu, Mađarska
E-mail: mirjana.man88@gmail.com

1.02 Pregledni naučni rad/Review scientific article
UDK/UDC: 94:37:378:311(497.6)"1878/2022" (093)
DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2023.6.10.188>

RAZVOJ VISOKOG ŠKOLSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI: ISTORIJSKO-STATISTIČKA ANALIZA

Apstrakt: *U članku je predstavljen razvoj visokog školstva u Bosni i Hercegovini od prvih ozbiljnih početaka poslije Drugog svjetskog rata do danas. Imajući u vidu dotad skromne osnove obrazovanja uopšte, ovaj najviši stepen je izraz cjelokupnog društveno-istorijskog razvoja. Specifičan geografski položaj je uslovio preplitanje različitih uticaja sa Istoka i Zapada na tlu Bosne i Hercegovine. To se odrazilo i na drugačije pristupe obrazovanju u vrijeme Osmanskog carstva, Austrougarske, a kasnije i dvije Jugoslavije, sve do današnje nezavisne države. Ove koncepcije su imale svoje posljedice u razvoju školstva i odnosu društva prema istom. Međutim, period poslije Drugog svjetskog rata se pokazao kao najintenzivniji jer se paralelno radilo na brzom oslobađanju od problema nepismenosti, nedostatka škola, nastavnog kadra i dostupnosti obrazovanja širim narodnim masama. Dakle, tada je radikalni društveni preobražaj Bosne i Hercegovine bio posebno uočljiv na polju obrazovanja. Osnovni izvor podataka je zvanična statistika iz doba Jugoslavije i savremene Bosne i Hercegovine. Podaci iz dva entiteta i distrikta Brčko su objedinjeni kada je to bilo moguće. Konsultovane su i najvažnije autorske publikacije, regionalne i strane, koje mogu doprinijeti boljem poznavanju ove teme. Akcenat je stavljen na kretanje ukupnog broja studenata i učešće muške i ženske populacije u ovom ciklusu obrazovanja. Uočene su neke specifične tendencije. Prva od njih je da je nakon postizanja istorijskog rasta broja studenata nastupio negativan trend pada. Na taj način je prikazana postepena promjena obrazovne strukture ove starosne grupe. Ona je na kraju posmatranog perioda vidno drugačija u odnosu na početno stanje. Različiti faktori su imali uticaja u različitim periodima. Prije svega, to su (ne)dostupnost obrazovanja za ženski pol i slabost školske infrastrukture. Današnje vrijednosti su proistekle iz negativnih demografskih kretanja kao što su pad nataliteta i migracije. Ono što objedinjuje sve periode su posljedice direktnog gubitka stanovništva u ratovima. Rezultati u prethodnoj deceniji su i dalje na visokom nivou u odnosu na jugoslovenski period. Međutim, Bosna i Hercegovina i dalje zaostaje za drugim državama u regionu. Štaviše, njeni rezultati čine jedva nešto više od polovine evropskog prosjeka. Sporiji rast,*

a kasnije i smanjenje broja studenata muškog pola pokazuje dugotrajan pad interesovanja za visoko školstvo kod ovog dijela populacije. Zbog toga se jaz među polovima sve više povećava. S obzirom na bitnu ulogu obrazovanja u napretku društva u cjelini, razvoj visokog školstva doprinosi u velikoj mjeri boljem životnom standardu stanovništva, stvarajući neophodne preduoslove i za drugačije društvene odnose. U prvom redu se misli na poboljšani položaj žena zbog veće ekonomske samostalnosti. Ni naučni doprinos ovog rada nije zanemarljiv i ogleda se kroz ukazivanje na brojne mogućnosti istraživanja. Tu se u prvom redu misli na interdisciplinarno povezivanje istorije, geografije (demografije) i sociologije. Na osnovu demografskih podataka moguće je izvesti istorijske zaključke koji mogu biti objašnjeni sociološkim zakonitostima i fenomenima. Dodatno, promjena fokusa sa političkih na društvene teme mogao bi biti mali podstrek za neka buduća istraživanja u okviru nacionalne istorije. Osim toga, ovakav pristup omogućava poređenja na raznim nivoima: od lokalnog, preko nacionalnog do regionalnog, pa i šire. Ovako uspostavljene transnacionalne veze mogu biti novi oblik konsenzusa o bitnim temama. Na taj način se određuje mjesto nekog društva u svijetu i stiče neophodna objektivna predstava o njegovim sposobnostima i problemima.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, studenti, visoko školstvo, istorija, Jugoslavija, statistika, demografija, sociologija.*

DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: HISTORICAL AND STATISTICAL ANALYSIS

Abstract: *The article presents the development of higher education in Bosnia and Herzegovina from its first serious beginnings after the Second World War until today. Considering the modest foundations of education in general, its highest level is an expression of the entire socio-historical development. The specific geographical position caused the intertwining of different influences from the East and the West on the soil of Bosnia and Herzegovina. This was also reflected in different approaches to education during the Ottoman Empire, Austria-Hungary, and later the two Yugoslavias, up to today's independent state. These conceptions had their consequences in the development of education and society's attitude towards it. However, the period after the Second World War proved to be the most intense due to the parallel work on the fast elimination of the problems of illiteracy, the lack of schools, teaching staff and the availability of education to the masses. Therefore, the radical social transformation of Bosnia and Herzegovina was particularly noticeable in the field of education. The basic source of data is official statistics from the era of Yugoslavia and contemporary Bosnia and Herzegovina. Data from the two entities and the Brčko district were combined when possible. The most important author's publications, regional and foreign, which can contribute to a better knowledge of this topic,*

were consulted as well. Emphasis is placed on the change in the total number of students and the participation of the male and female population in this cycle of education. Some specific tendencies were noticed. The first is a negative downward trend occurred after achieving historical growth in the number of students. In this way is represented the gradual change in the educational structure of this age group. At the end of the observed period, it is visibly different compared to the initial state. Different factors have had an impact in different periods. First of all, these are the (un)availability of education for women and the weakness of school infrastructure. Today's values are the result of negative demographic trends such as declining birth rates and migration. What unites all periods are the consequences of the direct war losses of the population. The results in the previous decade are still at a high level compared to the Yugoslav period. However, Bosnia and Herzegovina still lags behind other countries in the region. Moreover, its results are barely more than half of the European average. Slower growth, and later a decrease in the number of students shows a long-term lack of interest in higher education among this part of the population. This is why the gender gap is widening. Considering the essential role of education in the progress of society as a whole, the development of higher education contributes to a large extent to the better living standard of the population, creating the necessary preconditions for different social relations. In the first place, there is an improved position of women due to greater economic independence. The scientific contribution of this work is not negligible either, and is reflected in pointing out numerous research opportunities. At the first place, there is an interdisciplinary connection of history, geography (demography) and sociology. On the basis of demographic data, it is possible to draw historical conclusions explained by sociological laws and phenomena. Further, the change of focus from political to social topics could be a small incentive for future research on national history. Moreover, this approach enables comparisons at various levels: from local, through national to regional, and beyond. Transnational connections established in this way can be a new form of consensus on important topics. In this way, the place of a society in the world is determined and the necessary objective idea of its abilities and problems is acquired.

Key words: Bosnia and Herzegovina, students, higher education, history, Yugoslavia, statistics, demography, sociology

Kratki istorijski pregled nižih nivoa obrazovanja

Pri analizi visokog školstva u Bosni i Hercegovini, kraći istorijski pregled nižih nivoa obrazovanja se nameće kao nužan prvi korak. Prije svega, zato što osnovno i srednje školstvo obezbjeđuju pismenost i druge vještine i znanja neophodna za studiranje. U ovom pogledu, u vrijeme Berlinskog kongresa

stanje je bilo veoma loše. Tada je oko 97% populacije bilo nepismeno.¹ Preuzimajući upravu nad Bosnom i Hercegovinom, Austrougarska je zatekla škole osnovane na konfesionalnoj i nacionalnoj osnovi. Uglavnom su ih finansirale vjerske organizacije, pa se radilo o školama za katolike, muslimane, pravoslavne i Jevreje. Pravoslavne škole su nosile i nacionalni predznak kao srpske.² Njih je 1878. bilo 56 sa 3.523 đaka i 75 učitelja.³ Katoličkih osnovnih škola je bilo 54 sa 2.295 učenika i 56 učitelja.⁴ Siktijab-mektebi su bile dječje vjerske škole za muslimansku populaciju. Godine 1876. bilo ih je čak 917 sa 40 779 učenika (od toga 12.334 djevojčice).⁵ Osim mekteba, postojale su ruždije (svjetovna niža srednja škola širokog obrazovanja – prim. M.M) i medrese (vjerske škole različitog nivoa). Prvu ruždiju je osnovao Topal Osman-paša 1864. godine, ali su je zbog nastave na orijentalnim jezicima hrišćani rijetko pohađali. Jedna od najstarijih i najboljih medresa u Bosni i Hercegovini je bila Gazi Husrev-begova medresa pri Begovoj džamiji.⁶ Po statističkim podacima iz 1879, postojalo je 499 mekteba, 18 medresa i 18 ruždija.⁷ Od jevrejskih škola, pominje se 1866. jedna osnovna škola u Sarajevu i jedna vjerska škola.⁸

Cilj austrograrske vlasti je bio da pod okriljem državnog obrazovanja utiče na pripadnike sve tri konfesije. To je imalo prilično ograničene domete. Godine 1912, postojala je 331 državna škola, 116 pravoslavnih, 28 katoličkih, 2 evangelističke i 10 privatnih, ukupno 487 škola sa 42.578 učenika. Tada, u prvoj godini primjene zakona o obaveznoj osnovnoj školi, svega 46,29% stanovništva je živjelo na rastojanju manjem od 4 kilometra od prve škole, a samo 26,75% djece školskog uzrasta je išlo u školu (bez uračunatih djevojčica iz muslimanskih porodica).⁹ Dakle, na pohađanje škole nije uticala samo blizina škole već i neke društvene osobnosti povezane sa patrijarhalnošću, religijom i političkim otporom. Po podacima neposredno pred Prvi svjetski rat, broj pravoslavnih škola je porastao na 122, a mekteba na čak 1.436 (od toga samo 203 „reformisanih“ tj. državnih). Katoličke škole su uglavnom inkorporirane u državne i njihov broj je zato 1910. iznosio svega 29. Ipak nepismenost je bila izražena kod svih vjeroispovjesti i nacionalnosti. Tako je, prema izvještaju iz 1919. godine, bilo 87,84% nepismenih. Pri tome, bilo je nepismeno 77,45% Hrvata, 89,42% Srba i 94,65% Muslimana.¹⁰ Po popisu iz 1921. godine, u Bosni i Hercegovini je bilo

¹ Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Sarajevo 1972, 7.

² *Isto*, 5.

³ *Isto*, 23-24.

⁴ *Isto*, 30.

⁵ *Isto*, 35-36.

⁶ *Isto*, 36-37.

⁷ Pieter Troch, *Education and Yugoslav Nationhood in Interwar Yugoslavia: Possibilities, limitations and interactions with other national ideas*, Ghent 2012, 94. <https://biblio.ugent.be/publication/4267482>.

⁸ M. Papić, *Školstvo u BiH (1878-1918)*, 40.

⁹ *Isto*, 51.

¹⁰ P. Troch, *Education and Yugoslav Nationhood in Interwar Yugoslavia*, 95-96.

32,62% pismenog stanovništva starijeg od 6 godina.¹¹ Od toga, bilo je pismeno 72,65% Jevreja, 28,10% katolika, 17,10% pravoslavaca i 12,64% muslimana.¹² Na dan stvaranja Kraljevine SHS, 1. decembra 1918. godine, naveden je broj od 320 osnovnih škola koje su obuhvatale deseti dio prispjele populacije. Međutim, na osnovu arhivskog istraživanja Selimovića, u školskoj 1918/1919. godini je radilo 426 osnovnih škola.¹³ Pred Drugi svjetski rat, 1939. godine, Bosna i Hercegovina je imala 1.043 osnovne škole sa 150.783 učenika. S obzirom da je prispjela generacija bila značajno veća – 547.900, obuhvaćenost osnovnim obrazovanjem je bila svega 27,5%, a jedan učitelj je dolazio na 61 učenika.¹⁴ Dakle, prirodni priraštaj je uticao na to da se, i pored povećanja broja škola, napredak ne osjeti. Tokom Drugog svjetskog rata potpuno je uništeno 407 škola, veća oštećenja je pretrpjelo 214, manja 282, a potpuno je očuvano svega 139 škola ili 13% od ukupnog broja. Ipak, pristupilo se improvizaciji i formiranju privremenih škola. Tako je u prvoj polovini 1945. godine bilo 577 škola sa 82 705 učenika i 1 100 učitelja.¹⁵ Otpor prema slanju u školu je i tada postojao kod muške i ženske djece. Djevojčice iz muslimanskih porodica su uglavnom išle samo prva dva ili tri razreda osnovne škole.¹⁶

Prije uspostavljanja austrougarske uprave, nijesu postojale srednje škole u pravom smislu te riječi. Ipak, postojao je neki vid škole iznad osnovnih, a posebno su se isticale one za obučavanje svešteničkog kadra. U pitanju su katoličke gimnazije koje su osnivane još od XVIII vijeka pri franjevačkim manastirima. Poznate su bile one u Gučkoj Gori kod Travnika i Širokom Brijegu i bile su na nivou srednjih škola u okruženju. Iz njih će kasnije nastati osmorazredne katoličke gimnazije u Visokom i Širokom Brijegu otvorene za sve vjeroispovjesti i bez obaveznog teološkog usmjerenja. Postojale su i katoličke škole za buduće trgovce u Livnu, Sarajevu i Fojnici.¹⁷ Srednja škola nižeg tipa bila je i srpska trgovačka škola u Sarajevu 1855. godine koja je 1879. postala gimnazija.¹⁸ Prvu žensku srednju školu su otvorile Engleskinje, Adelina Irbi i

¹¹ Originalni podaci sa popisa se odnose na starije od 12 godina i navodi se pismenost od 21,8%. Vidi: Vera Katz, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945-1953*, Sarajevo 2011, 58-59.

¹² Sead Selimović, Prilike u školstvu Bosne i Hercegovine za vrijeme privremenog državnog uređenja u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, *Historijski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2018, 148. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2018.1.1.130>).

¹³ Sead Selimović, U službi ideje „narodnog i državnog jedinstva“: Školstvo u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1929. godine, *Historijski pogledi*, god. II, br. 2, Tuzla 2019, 214. fusnota 1. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2019.2.2.213>).

¹⁴ V. Katz, *Društveni i ekonomski razvoj BiH 1945-1953*, 52-53.

¹⁵ *Isto*, 56.

¹⁶ Peter John Georgeoff, *The educational system of Yugoslavia*. Washington, DC 1982, 8. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED221454.pdf>.

¹⁷ M. Papić, *Školstvo u BiH (1878-1918)*, 31-33.

¹⁸ Po Papiću, realka je niža gimnazija u kojoj je fokus bio na učenju svjetskih jezika (italijanskog i njemačkog) za potrebe trgovaca. M. Papić, *Školstvo u BiH (1878-1918)*, 32. Troch nabraja tri vrste: realnu, klasičnu gimnaziju i realku s tim da su posljednje dvije moguće samo u slučaju prethodne realne gimnazije. Vidi: P. Troch, *Education and Yugoslav Nationhood in Interwar Yugoslavia*, 135.

Mis Makenzi 1869. Postojala je u istom periodu i srpska petorazredna srednja škola u Mostaru i tzv. Pelagićeva bogoslovija u Banjoj Luci (1866) za učitelje i sveštenike, kao i duhovna škola u Žitomisliću.¹⁹ Osim već pomenutih ruždija i medresa, pred kraj turskog perioda (1870) otvorena je prva zanatska škola (javna radionica ili *islahana*), za siromašnu djecu svih vjeroispovjesti. Nalazila se u Sarajevu gdje su do rata radile i pripravna vojna škola (niža pripremna škola za muslimane) i administrativno-pravna škola.²⁰

Tokom austrougarskog perioda, gimnazije su mogle biti niže i više prema trajanju, odnosno klasične i realne (realke) prema programu.²¹ Prva gimnazija i prava srednja škola je otvorena u Sarajevu 1879, a druga u Mostaru 1893. U istom periodu je širom zemlje otvoreno 10 trgovačkih škola.²² Pored klasične gimnazije, u Sarajevu je 1905. godine otvorena realka. Postojale su i gimnazije u Banjoj Luci (1895), Tuzli (1899), Bihaću (niža iz 1911. je prerasla u višu 1914. godine) uz tri katoličke gimnazije u Visokom (1900), Travniku (1882) i na Širokom Brijegu (1889, viša od 1918). Zanatlijske škole su radile u Sarajevu i Mostaru. Postojale su i tri srednje konfesionalne škole (tzv. Duhovni zavodi) za svaku religiju.²³

Za stvaranje učiteljskog kadra postojale su ograničene mogućnosti. Učiteljska škola sa muškim i ženskim odjeljenjem je postojala u Sarajevu (1886). Ženska učiteljska škola je zasebno osnovana 1912, da bi se ove dvije škole spojile u Mješovitu 1934. godine. Muške učiteljske škole su radile i u Mostaru (1913-1914) i Derventi (premještena iz Sarajeva 1914-1926). Privatna učiteljska škola je radila u Zavodu sv. Josipa u Sarajevu (1884). Postojala je i *Dar-ul-maulimin*, državna konfesionalna škola, planirana da privuče djevojčice iz muslimanskih porodica za posao učiteljica. Ova vrsta škola je osnovana još 1869. Međutim, u doba austrougarske uprave, 1908. godine, pohađalo ju je svega 200 učenica.²⁴ U Sarajevu su postojale Vojna škola (1879), Tehnička srednja škola (1889), Šumarska škola (1907) i Trgovačka akademija (1912). Više djevojačke škole su radile u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci, a ženske stručne u Sarajevu, Mostaru, Tuzli i Banjoj Luci.²⁵ Dakle, uprkos osnivanju 5 gimnazija, 10 trgovačkih i nekoliko učiteljskih škola, školstvo je i dalje zadržalo vezu sa nacionalnom i vjerskom pripadnošću. Broj škola nije pratio rast populacije, pa nije mogao doprinijeti bržem prevazilaženju problema dostupnosti obrazovanja.

¹⁹ M. Papić, *Školstvo u BiH (1878-1918)*, 24-26.

²⁰ *Isto*, 38-39.

²¹ S obzirom da se u radovima često pominju termini *mala* i *velika realka* za nižu i višu realnu gimnaziju, smatramo da su realka i realna sinonimi prilagođeni svakodnevnom govoru. Drugačije mišljenje imaju Papić i Troch, vidi fusnotu 17. na prethodnoj strani. Osim toga, često se pridjev *klasična* izostavljao, pa se moglo naići i na termine gimnazija i realka, što djeluje zbunjujuće jer se u svakom slučaju radi o gimnazijama.

²² M. Papić, *Školstvo u BiH (1878-1918)*, 10.

²³ *Isto*, 84.

²⁴ Vidi više: M. Papić, *Školstvo u BiH (1878-1918)*, 90-100.

²⁵ Vidi detaljnije: M. Papić, *Školstvo u BiH (1878-1918)*, 130-144.

Većina srednjih škola je nastavila rad u međuratnom periodu. Kao posljedica Šestojanuarske diktature, broj gimnazija je smanjen u cijeloj zemlji. Naime, dio vladajuće elite je smatrao da su nestabilne političke i društvene prilike posljedica veće dostupnosti obrazovanja. Za čitav međuratni period, otvorene su samo tri nove pune gimnazije: u Bijeljini (1919), Prijedoru (1920) i Trebinju (1921).²⁶ Prva ženska gimnazija je otvorena u Sarajevu 1924. godine, a druga pred početak Drugog svjetskog rata. Postojala je još jedna ženska gimnazija u Banjoj Luci.²⁷ Dakle, najveći broj gimnazija je otvoren u periodu 1918-1929. godine, kada je broj gimnazija porastao sa 7 na 17, a broj učenika sa 2.279 na 6 655.²⁸ Krajem Drugog svjetskog rata, broj gimnazija (nižih i viših) je bio 19 sa 10.254 učenika, a učiteljskih škola 3 sa 339 učenika.²⁹ Ove posljednje nikada nijesu bile brojne uprkos izraženom nedostatku nastavnog kadra. Odmah poslije Prvog svjetskog rata je osnovana Mješovita učiteljska u Mostaru, a godine 1926, i Muška učiteljska škola u Sarajevu. Iste godine je ukinuta učiteljska u Derventi, a osnovana škola u Banjoj Luci.³⁰ Te školske 1926/1927. godine je radilo 5 učiteljskih škola, isto kao u Vojvodini, dok su u cijeloj Kraljevini SHS postojale 42 ovakve škole.³¹ Stručno obrazovanje je bilo na najnižim granama i odnosilo se uglavnom na niže stručne škole i posebne kurseve. Od srednjih stručnih škola nakon rata su opstale Tehnička škola i Trgovačka akademije u Sarajevu. Za čitav međuratni period otvorene su tek tri nove stručne srednje škole: Trgovačka akademija u Brčkom (kasnije prešla u Banja Luku), i pred Drugi svjetski rat: Srednja tehnička škola u Banja Luci i Trgovačka akademija u Mostaru.³² Po podacima Selimovića, 1918. godine je postojalo 8 trgovačkih i 4 više djevojačke škole koje su objedinjene konceptom građanskih škola 1925.³³ U narednom periodu, 1925-1939, broj ovih tzv. građanskih škola je povećan sa 25 na 45, a broj učenika sa 3.650 na 7.625.³⁴ Dakle, politička nestabilnost prožeta

²⁶ Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Sarajevo 1984. 93. Vidi i: 110, 112-113.

²⁷ *Isto*, 114-115.

²⁸ Sead Selimović, Organizacija i rad državnih gimnazija u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1929. godine, *Arhivska praksa*, br. 21, knjiga 2, Tuzla 2018, 73. <http://www.arhivtk.ba/AP21druga.pdf>.

²⁹ V. Katz, *Društveni i ekonomski razvoj BiH 1945-1953*, 56.

³⁰ Vidi više u M. Papić, *Školstvo u BiH (1918-1941)*, 84-88.

³¹ Sead Selimović, Organizacija i rad učiteljskih škola u Bosni i Hercegovini u periodu 1918-1929. godine, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 451. https://www.academia.edu/44637160/organizacija_i_rad_u%4%8citeljskih_%c5%a0kola_u_bosni_i_hercegovini_u_periodu_1918_1_929_godine.

³² M. Papić, *Školstvo u BiH (1918-1941)*, 121, 123.

³³ Sead Selimović, Organizacija i rad građanskih škola u Bosni i Hercegovini u period 1918-1929. godine, *Arhivska praksa*, br. 11, Tuzla 2008, 332-334. https://www.academia.edu/44637268/organizacija_i_rad_gra%4%90anskih_%c5%a0kola_u_bosni_i_hercegovini_u_periodu_od_19_18_do_1929_godine.

³⁴ P. Troch, *Education and Yugoslav Nationhood in Interwar Yugoslavia*, 136-137. Ovdje termin građanska škola obuhvata ne samo trgovačke nego i zanatlijske i poljoprivredne škole. Kasnije se on koristio isključivo za ženske škole.

nedosledno primijenjenom ideologijom jugoslovenstva i strahom od revolucije, umnogome je ograničila potencijal razvoja školstva u međuratnom periodu.

Razvoj visokog školstva do naših dana sa analizom statističkih podataka

Imajući u vidu prethodne podatke, ne može se govoriti o dobrim uslovima za masovno studiranje. U doba austrougarske uprave, na studije se išlo u Beč, Prag, Bratislavu i Budimpeštu. U vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije oko 1.000 studenata iz Bosne i Hercegovine je završilo studije u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Pragu, Beču ili Minhenu.³⁵ Pokušaji osnivanja visokoškolskih institucija u zemlji prije i tokom Drugog svjetskog rata nijesu bili uspješni i dugotrajni. Prvi fakultet u Bosni i Hercegovini je osnovan 1938. Bio je to Šumarski fakultet u Sarajevu, ali je rat prekinuo školovanje prve generacije iz 1940. godine.³⁶ Tada je upisano 127 studenata, od čega 27 žena. U toku rata, 29. marta 1944, od strane vlasti NDH osnovan je u Sarajevu Medicinski fakultet (60 studenata), ali je ubrzo prestao sa radom.³⁷

Visok procenat nepismenog stanovništva i nepovoljna obrazovna struktura su pratile Bosnu i Hercegovinu tokom cijelog XX vijeka. Na prvom poslijeratnom popisu iz marta 1948. čak 74,2% stanovništva nije imalo nikakvu školsku spremu, 21,6% samo osnovnu, 3,1% nižu, 1% višu srednju školu i svega 0,2% fakultet ili 4.013. Od toga, 84,1% su bili muškarci (3.374), a 15,9% (639) žene.³⁸ Stopa nepismenosti je bila 44,9% s tim da su se pismenim smatrali svi koji ili čitaju ili pišu, ne oboje.³⁹ Do 1991. godine, nepismenost u Bosni i Hercegovini je smanjena na 9,9%. Na posljednjem popisu iz 2013. godine, ovaj broj je smanjen 3,5 puta, na 2,82%. To je ipak najveća stopa u regionu jer po popisima iz 2011. godine, Srbija je imala 1,96%, Crna Gora 1,5%, a Hrvatska 0,8% nepismenog stanovništva.⁴⁰

Među prvim fakultetima osnovanih poslije rata bio je Medicinski fakultet u Sarajevu (16. novembar 1946), zatim Pravni fakultet (6. februara 1947), Viša škola za poljoprivredu i šumarstvo (5. novembar 1947) koja prerasta u fakultet naredne godine, Građevinski fakultet (25. novembar 1949), Veterinarski fakultet (16. septembar 1950) i Filozofski fakultet (1. novembar 1950). Dvogodišnje pedagoške škole su osnovane u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci (1946. i 1950).

³⁵ Sreben Dizdar, Kemal Bakaršić, *Report on Higher Education in Bosnia and Herzegovina: Historical Development, Present State, and Needs Assessment*, Bucharest 1996, 23. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000105644>.

³⁶ V. Katz, *Društveni i ekonomski razvoj BiH 1945-1953*, 54.

³⁷ S. Dizdar, K. Bakaršić, *Report on Higher Education*, 24.

³⁸ V. Katz, *Društveni i ekonomski razvoj BiH 1945-1953*, 62.

³⁹ *Isto*, 57.

⁴⁰ Adila Pašalić Kreso, *Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini: Bosna i Hercegovina između najviše stope nepismenosti i najnižeg nivoa obrazovanosti, Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova, Sarajevo 2017, 102. <https://publications.anubih.ba/handle/123456789/54>.

Godine 1949, 11. septembra, je osnovan Univerzitet u Sarajevu, a počeo je sa radom 2. decembra iste godine.⁴¹ Prva umjetnička visokoškolska institucija je bila Muzička akademija osnovana 1955. godine.⁴² Značajan impuls obrazovanju u Bosni i Hercegovini je dat osnivanjem tri nova univerziteta van Sarajeva: Banja Luka (1975), Tuzla (1976) i Mostar (1977).⁴³ Osnivane su i podružnice ovih univerziteta: sarajevskog univerziteta u Zenici, banjalučkog u Bihaću, i tuzlanskog u Brčkom. Pokušaji osnivanje dvogodišnjih fakulteta u Doboju, Trebinju i Goraždu su napušteni kao neisplativi.⁴⁴ Nakon Titove smrti, zapaža se trend smanjenja budžetskih rashoda na visoko obrazovanje. Tako je 1990. samo 0,84% bruto nacionalnog proizvoda izdvajano za te svrhe. S obzirom da su univerziteti finansirani iz budžeta sa oko 70%, ovakav drugačiji odnos je doveo do ukidanja pojedinih programa, smanjenja broja studenata i pogoršanja kvaliteta nastave.⁴⁵ Procjena je da je tokom rata 1992-1995, 6.000 studenata studiralo u inostranstvu.⁴⁶ Čak i tada su se osnivale nove institucije – pedagoške akademije u Zenici i Bihaću podređene sarajevskom univerzitetu (1993). Iste godine je Pedagoška škola u Tuzli postala Filozofski fakultet, a osnovan je i Fakultet posebnog obrazovanja. Krajem 1995, u Bihaću je iz Više tehničke škole nastao Mašinski fakultet.⁴⁷ Trend otvaranja privatnih fakulteta je postao izražen nakon 2005. godine. Njihov broj je 2010. godine iznosio 16, a samo 4 godine kasnije 20. Te godine je oko polovina diploma u Bosni i Hercegovini poticala sa ovih fakulteta.⁴⁸

U tabeli ispod se može vidjeti broj studenata u dva entiteta i distriktu Brčko. Uključeni su samo redovni studenti kako bi što više smanjili mogućnost da studenti koji ne pripadaju starosnoj grupi od 20 do 24 godine budu dio statistike. Takođe, ubrojani su studenti i starog i programa po Bolonjskoj deklaraciji jer podjela po načinu studiranja postoji samo za Republiku Srpsku i distrikt Brčko i nije sasvim jasno kada su univerziteti u potpunosti prešli na novi sistem. Podaci za Brčko su nedostupni za period raniji od 2008. godine iako su objavljeni od 2001. Ipak, ono što je dostupno pokazuje jasne tendencije. Za Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku uočljiv je trend rasta od druge polovine 90-ih godina, pa sve do početka druge decenije XXI vijeka. Tada nastupaju manje razlike jer je tendencija pada nastupila u Republici Srpskoj već 2011, odmah poslije rekordnog broja studenata, a traje i danas bez razlike po polu. Ipak, rekord je toliko visok da predstavlja gotovo četverostruko uvećanje broja studenata u odnosu na 1996. godinu (391,3%). Do 2022. godine je došlo

⁴¹ S. Dizdar, K. Bakaršić, *Report on Higher Education*, 25-26.

⁴² *Isto*, 27.

⁴³ *Isto*, 29.

⁴⁴ *Isto*, 31.

⁴⁵ *Isto*, 35.

⁴⁶ *Isto*, 41.

⁴⁷ *Isto*, 43.

⁴⁸ Brian Lanahan, *Post-Conflict Education for Democracy and Reform: Bosnian Education in the Post-War Era, 1995-2015*, London 2017, 106.

do pada od 48,5%. Federacija Bosne i Hercegovine je imala prvi pad vrijednosti 2012. godine, ali je već dvije godine kasnije postigla rekordan broj studenata. To je bilo povećanje od 133,9% u odnosu na 1997. godinu. Nakon toga je nastupio, prvo blaži, a zatim i nagli pad broja studenata koji traje i danas. Distrikt Brčko pokazuje slične osobine kao Federacija. Nagli pad broja studenata se desio u isto vrijeme, 2017. godine. Za sedam godina, između maksimuma i minimuma (2015-2022), razlika je iznosila 30,9%. Ipak, u ovoj tabeli su najinteresantniji podaci o učešću muškog i ženskog pola u studentskoj populaciji. Osim u distriktu Brčko od 2015. do 2016. i od 2019. do 2020. godine, broj studenata muškog pola je bio uvijek manji od broja studentkinja. Osnovna tendencija je da i pri ukupnom padu broja studenata jaz među polovima postaje sve veći. Poslednji dostupni podaci za Federaciju BiH pokazuju da je broj studenata muškog pola u 2020. godini iznosio samo 61,5% broja studentkinja i 38,1 % ukupnog broja studenata. Dolazi se do zaključka da se tempo rasta razlikuje prema polovima. Na primjer, navedene vrijednosti za muški pol su veće u odnosu na 1997. za 41,8% dok je broj studentkinja porastao za 117,6%. Slična je situacija i u Republici Srpskoj gdje 2022. godine broj studenata čini samo 61% rezultata studentkinja, a 37,9% od ukupnog broja. Ipak, ove vrijednosti su za 107,7% veće u odnosu na 1997. što je značajna razlika u odnosu na FBiH. Takođe, broj studentkinja je porastao u istom periodu za svega 51,5%. Dakle, rast je različit u entitetima, ali je participacija polova u studentskoj populaciji slična. Vrijednosti za distrikt Brčko su previše niske da bi pokazale neku stabilnu tendenciju. Dakle, iako je savremeni trend opadanje broja studenata, taj broj je i dalje visok uz izražen disbalans u polnoj strukturi studentske populacije.

Godi -na	Federacija BiH			Republika Srpska			Distrikt Brčko		
	m.	ž.	ukupno	m.	ž.	ukupno	m.	ž.	uk.
1996	---	---	---	---	---	8317	---	---	---
1997	12326	13055	25381	3841	4791	8632	---	---	---
1998	13918	14675	28593	4476	5680	10156	---	---	---
1999	15005	15942	30947	4875	6307	11182	---	---	---
2000	16390	17688	34078	5475	7245	12720	---	---	---
2001	16361	18500	34861	5922	7969	13891	---	---	---
2002	17371	20183	37554	6360	8688	15048	---	---	---
2003	17859	21 380	39239	7189	9787	16976	---	---	---
2004	19435	23459	42894	7893	10790	18683	---	---	---
2005	20888	25273	46161	8594	11326	19920	---	---	---
2006	21443	26610	48053	9606	12585	22191	---	---	---
2007	22433	28596	51029	11592	14976	26568	---	---	---
2008	22463	28695	51158	14878	19769	34647	264	534	798
2009	24089	31212	55301	16639	21688	38327	264	503	767
2010	25361	33035	58396	17897	22964	40861	266	470	736
2011	25638	33315	58953	17708	22696	40404	275	433	708

2012	24236	31695	55931	17350	21610	38960	365	441	806
2013	24489	32344	56833	16507	20835	37342	389	530	919
2014	25739	33638	59377	15439	19771	35210	486	538	1024
2015	24664	33700	58364	14611	19000	33611	677	662	1339
2016	24685	33903	58588	13508	17953	31461	654	590	1244
2017	21336	30916	52252	12274	16569	28843	445	461	906
2018	19415	30175	49590	10868	15383	26251	337	370	707
2019	17732	28193	45925	9752	14436	24188	322	312	634
2020	17478	28409	45887	9391	13762	23153	273	269	542
2021	---	---	43239	8556	13579	22135	189	275	464
2022	---	---	41154	7979	13079	21058	164	228	392

Tabela 1. Broj redovnih studenata u entitetima i distriktu Brčko prema polu.⁴⁹

⁴⁹ *Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2006*, Sarajevo 2006, 277. <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/SG2006.pdf> (ukupno i ženski pol 1997-2005); *Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2011*, Sarajevo 2011, 355. <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/Godisnjak2011k.pdf> (ukupno i ženski pol 2006-2010); *Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2016*, Sarajevo 2016, 352. <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2017/02/SG2016.pdf> (ukupno i ženski pol 2011-2015); *Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2021*, Sarajevo 2021, 371. <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2022/06/Statisticki-godisnjak-ljetopis-F-BiH-2021.pdf> (ukupno i ženski pol 2016-2020); *Visoko obrazovanje 2021/2022*, Statistički bilten br. 344, Sarajevo 2022, 9. <http://fzs.ba/index.php/bosanski-bilteni/obrazovanje/> (ukupno 2021); *Saopćenje/Propćenje: Visoko obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine u 2022/2023 akademskoj godini- Prvi rezultati*, 6. 3. 2023. godina XVI, br. 12.3, 3. <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2023/03/12.3.pdf> (ukupno 2022); *Statistički godišnjak Republike Srpske 2009*, Banja Luka 2009, 269. https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/godisnjak/2009/Godisnjak2009_Yearbook2009.pdf (ukupno i ženski pol 1996-2007); *Statistički godišnjak Republike Srpske, 2012*, Banja Luka 2012, 329. https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/godisnjak/2012/StatistickiGodisnjak_2012_WEB.pdf (ukupno i ženski pol 2008-2010); *Statistički godišnjak Republike Srpske, 2022*, Banja Luka 2022, 459. https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/godisnjak/2022/StatistickiGodisnjak_2022_WEB.pdf (ukupno i ženski pol 2011-2020); *Upisani studenti – akademska godina 2021/2022*, godišnje saopštenje Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske, 15.4. 2022, br. 108/22. 3. https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/obrazovanje/visoko_obrazovanje/skolska_godina_2021_2022/UpisaniStudenti_2021_2022.pdf (2021). *Upisani studenti – akademska godina 2022/2023*, godišnje saopštenje Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske, 18.4. 2023, br. 110/23. 4. https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/obrazovanje/visoko_obrazovanje/skolska_godina_2022_2023/UpisaniStudenti_2022_2023.pdf (2022); *Statistika obrazovanja: od kraja 2008/2009 do početka 2012/2013 školske godine*, godina XI, br. 14, Brčko 2012, 50-51. (ukupno i ženski pol 2008-2012); *Statistika obrazovanja: od kraja 2009/2010 do početka 2013/2014 školske godine*, godina XII, br. 13, Brčko 2013, 49. (ukupno i ženski pol 2013); *Statistika obrazovanja: od kraja 2014/2015 do početka 2018/2019 školske godine*, godina XVII, br. 12, Brčko 2018, 52. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/BRC_05_2018_TB_0_BS.pdf (ukupno i ženski pol 2014-2018); *Statistika obrazovanja: od kraja 2018/2019 do početka 2022/2023 školske godine*, godina XXI, br. 13, Brčko 2018, 51.

Napomene: Podaci se odnose na sve redovne studente, bez obzira na program studiranja, upisanih na početku akademske godine; Dio teritorije distrikta Brčko uključen do 2001. u statistiku Republike Srpske; Od 2008. u podatke Republike Srpske uključeni apsolvanti; Podaci za Federaciju BiH u 2022. i Republiku Srpsku u 2021. i 2022. su bazirani na drugačijoj metodologiji; Podaci za Republiku Srpsku u 2021. se odnose samo na redovne studente po Bolonjskoj deklaraciji.

Da bi se bolje razumjele gore analizirane tendencije, potrebno je i vratiti se u dalju prošlost. *Tabela 2* sadrži dužu seriju podataka, još od samih početaka visokog školstva u Bosni i Hercegovini. Od 1964. godine niz je neprekinut do danas. Akcenat je stavljen na kretanje broja studenata ukupno i prema polu sa posebnim proračunom razlika tokom dužeg perioda. Kolona koja predstavlja kretanje broja studenata u apsolutnim brojkama pokazuje da je tendencija pada postojala i ranije, ali značajno kraće. Na primjer, osim blagog pada 1970. godine, jedini sličan trend je trajao od 1985. do 1990. Međutim, nakon toga je uslijedio novi rast koji je potrajao 25 godina. Istorijski rekord broja studenata je postignut 2011. godine. Međutim, već od 2015. godine je počeo kontinuirani pad ukupnog broja. Što se tiče broja studenata i studentkinja, postoje određene razlike. Broj studenata muškog pola je pokazao blagi pad 1970, 1972. i 1974. godine i nešto uočljiviji 1980. godine. Izraženija negativna tendencija je trajala od 1983. do 1990. godine. Vrijednosti iz 1997. su veoma slične onima iz 1991. Međutim, one su dio trenda rasta koji se završio 2012. godine. Tada, a posebno od 2015. godine imamo vidljive padove u vrijednostima. Slične osobine se pojavljuju i kod ženskog pola. Broj studentkinja je nakon kontinuiranog rasta opadao u periodu od 1982. do 1986. i u 1988. i 1990. godini. U novije vrijeme, trendovi su isti. Što se tiče balansa među polovima tj. učešću u ukupnoj populaciji, najveća neravnoteža je prisutna 60-ih godina u korist muškog pola. Međutim, već od 80-ih postoji relativna ujednačenost koja je narušena u poslednjih petnaestak godina, a ovog puta u korist ženskog pola. Ako se pogleda poslednja kolona, jasno je da je tek 1980. godine, broj studentkinja bio prvi put nakratko veći od broja studenata muškog pola. To se ponovilo 1990. i vjerovatno se ubrzo ovaj trend ustalio. Već od 1997, pa do naših dana, neprestano raste prednost ženskog pola. Ovakav disbalans se može objasniti smanjenim interesovanjem muškog dijela populacije za visoko obrazovanje, većoj dostupnosti obrazovanja za žene, ali i uopšte njihovoj biološkoj prednosti jer je njihov udio u ukupnoj populaciji veći.

https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2023/BRC_05_2022_TB_1_BS.pdf (ukupno i ženski pol 2019-2022); Proračuni autora za Brčko - muški pol 2014-2022, Republika Srpska – muški pol 1997-2020 i Federacija Bosne i Hercegovine – muški pol 1997-2020.

Godina	Broj studenata			Indeks ukupno=100		Indeks muški=100
	Muški	ženski	ukupno	muški	ženski	
1947	574	253	827	69,4	30,6	44,1
1952	2135	808	2943	72,5	27,5	37,8
1957	3643	1334	4977	73,2	26,8	36,6
1962	7910	2669	10579	74,8	25,2	33,7
1964	8464	2854	11318	74,8	25,2	33,7
1965	9640	3524	13164	73,2	26,8	36,6
1966	11271	4575	15846	71,1	28,9	40,6
1967	11436	5348	16784	68,1	31,9	46,8
1968	12692	5969	18661	68,0	32,0	47,0
1969	13773	6740	20513	67,1	32,9	48,9
1970	13255	6636	19891	66,6	33,4	50,1
1971	13438	7166	20 604	65,2	34,8	53,3
1972	13122	8072	21194	61,9	38,1	61,5
1973	13709	8874	22583	60,7	39,3	64,7
1974	13561	9231	22792	59,5	40,5	68,1
1975	14 709	10562	25271	58,2	41,8	71,8
1976	1470	11710	28180	58,4	41,6	71,1
1977	18309	13162	31471	58,2	41,8	71,9
1978	20639	14718	35357	58,4	41,6	71,3
1979	21920	15826	37746	58,1	41,9	72,2
1980	17616	17779	35395	49,8	50,2	100,9
1981	18907	18443	37350	50,6	49,4	97,5
1982	20 371	18061	38432	53,0	47,0	88,7
1983	20103	17941	38044	52,8	47,2	89,2
1984	19295	16535	35830	53,9	46,1	85,7
1985	18517	15945	34462	53,7	46,3	86,1
1986	17416	15749	33165	52,5	47,5	90,4
1987	17668	16224	33892	52,1	47,9	91,8
1988	16177	15491	31668	51,1	48,9	95,8
1989	15849	15758	31607	50,1	49,9	99,4
1990	15017	15727	30744	48,8	51,2	104,7
1991	16751	16244	32995	50,8	49,2	97,0
1997	16167	17846	34013	47,5	52,5	110,4
1998	18394	20355	38749	47,5	52,5	110,7
1999	19880	22249	42129	47,2	52,8	111,9
2000	21865	24933	46798	46,7	53,3	114,0

2001	22283	26469	48752	45,7	54,3	118,8
2002	23731	28871	52602	45,1	54,9	121,7
2003	25048	31167	56215	44,6	55,4	124,4
2004	27328	34249	61577	44,4	55,6	125,3
2005	29482	36599	66081	44,6	55,4	124,1
2006	31049	39195	70244	44,2	55,8	126,2
2007	34025	43572	77597	43,8	56,2	128,1
2008	37341	48464	85805	43,5	56,5	129,8
2009	40728	52900	93628	43,5	56,5	129,9
2010	43258	55999	99257	43,6	56,4	129,5
2011	43346	56011	99357	43,6	56,4	129,2
2012	41586	53305	94891	43,8	56,2	128,2
2013	40996	53179	94175	43,5	56,5	129,7
2014	41664	53947	95611	43,6	56,4	129,5
2015	39952	53362	93314	42,8	57,2	133,6
2016	38847	52446	91293	42,6	57,4	135,0
2017	34055	47946	82001	41,5	58,5	140,8
2018	30620	45928	76 548	40,0	60,0	150,0
2019	27806	42941	70747	39,3	60,7	154,4
2020	27142	42440	69582	39,0	61,0	156,4
2021	---	---	65838	---	---	---
2022	---	---	62604	---	---	---

Tabela 2. Broj redovnih studenata u Bosni i Hercegovini 1947-2022. i udio prema polu.⁵⁰

⁵⁰ Jugoslavija 1945-1964: Statistički prikaz, Beograd 1965, 319 (ukupno i ženski pol 1947-1964); Statistički godišnjak SFRJ 1966, Beograd 1966, 499. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1966/Pdf/G19662001.pdf> (ukupno i ženski pol 1965); Statistički godišnjak SFRJ 1967, Beograd 1967, 478. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1967/Pdf/G19672001.pdf> (ukupno i ženski pol 1966); Statistički godišnjak Jugoslavije 1968, Beograd, 1968, 489. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1968/Pdf/G19682001.pdf> (ukupno i ženski pol 1967); Statistički godišnjak Jugoslavije 1969 Beograd 1969, 488. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1969/Pdf/G19692001.pdf> (ukupno i ženski pol 1968); Statistički godišnjak Jugoslavije 1970, Beograd 1970, 480. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1970/Pdf/G19702001.pdf> (ukupno i ženski pol 1969); Statistički godišnjak Jugoslavije 1971, Beograd 498. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1971/Pdf/G19712001.pdf> (ukupno i ženski pol 1970); Statistički godišnjak Jugoslavije 1972, Beograd 1972, 505. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1972/Pdf/G19722001.pdf> (ukupno i ženski pol 1971); Statistički godišnjak Jugoslavije 1973, Beograd 1973, 515. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1973/Pdf/G19732001.pdf> (ukupno i ženski pol 1972); Statistički godišnjak Jugoslavije 1974, Beograd 1974, 535. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1974/Pdf/G19742002.pdf> (ukupno i ženski pol 1973); Statistički godišnjak Jugoslavije 1975, Beograd 1975, 530.

Tabela 3 je nastala na osnovu prethodne i odražava cjelokupni napredak visokog školstva u različitim periodima i ukupno. Uočljiva je razlika u napretku prema polovima. Na primjer, u prvom periodu (1947-1970), broj studentkinja se povećao 25 puta, a studenata 22 puta, ukupno 23 puta. Ovakvi rezultati mogu biti objašnjeni niskom početnom tačkom i ubrzanim širenjem visokoškolske infrastrukture uz dostupnije obrazovanje na svim nivoima. U narednom periodu (1970-1991), tempo rasta je znatno sporiji, posebno za studentsku populaciju muškog pola, uvećanu za četvrtinu. U isto vrijeme, broj studentkinja se više nego udvostručio. Sličan tempo kod ženske populacije je karakterističan i za period od 1997. do 2020. Broj studenata muškog pola se uvećao za dvije trećine u istom periodu. Za sve ovo vrijeme (1947-2020), ukupan broj studenata se uvećao 83 puta, onih muškog pola 46 puta, a studentkinja 166 puta. Dakle, očigledno je da je najveće dostignuće u ovom aspektu na polju ravnopravnosti polova i uključenju žena u obrazovanje.

	1947-1970.	1970-1991.	1997-2020.	1947-2020.
muški	2.209,2	26,4	67,9	4.628,6
ženski	2.522,9	144,8	137,8	16.674,7
ukupno	2.305,2	137,5	104,6	8.313,8

Tabela 3. Rast broja studenata u određenim periodima i prema polu, u postocima (%).⁵¹

<https://publikacije.stat.gov.rs/G1975/Pdf/G19752003.pdf> (ukupno i ženski pol 1974); *Statistički godišnjak Jugoslavije 1976*, Beograd 1976, 527. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1976/Pdf/G19762003.pdf> (ukupno i ženski pol 1975); *Statistički godišnjak Jugoslavije 1977*, Beograd 1977, 535. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1977/Pdf/G19772003.pdf> (ukupno i ženski pol 1976); *Statistički godišnjak Jugoslavije 1978*, Beograd 1978, 574. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1978/Pdf/G19782003.pdf> (ukupno i ženski pol 1977); *Statistički godišnjak Jugoslavije 1979*, Beograd 1979, 562. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1979/Pdf/G19792003.pdf> (ukupno i ženski pol 1978); *Statistički godišnjak Jugoslavije 1980*, Beograd 1980, 569. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1980/Pdf/G19802003.pdf> (ukupno i ženski pol 1979); *Statistički godišnjak Jugoslavije 1981*, Beograd 1981, 559. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1981/Pdf/G19812003.pdf> (ukupno i ženski pol 1980); *Statistički godišnjak Jugoslavije 1982*, Beograd 1982, 578. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1982/Pdf/G19822003.pdf> (ukupno i ženski pol 1981); *Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine 1992*, Sarajevo 1994, 248. http://www.mediafire.com/file/cmns07jrovkyon6/BiH_SG1992.pdf (1982-1991); Proračuni autora: muški pol 1947-1981 i i svi podaci 1997-2022. na osnovu tabele 1, kao i kolone indeks ukupno = 100 i indeks muški = 100.

⁵¹ Proračuni autora na osnovu tabele 2.

G.	Starosna grupa 20-24 g.			Studenti			Pohadanje u %		
	m.	ž.	uk.	m.	ž.	uk.	m.	ž.	uk.
1947	101806	127108	228914	574	253	827	0,6	0,2	0,4
1952	162794	153997	316791	2135	808	2943	1,3	0,5	0,9
1957	181000	177000	35000	3643	1334	4977	2,0	0,8	1,4
1962	167300	163400	330 700	910	2669	10579	4,7	1,6	3,2
1966	132014	133437	265451	11271	4575	15846	8,5	3,4	6,0
1971	16073	157244	319317	13438	7166	20604	8,3	4,6	6,5
1976	211710	205517	417227	16470	11710	28180	7,8	5,7	6,8
1981	211100	193651	404751	18907	1443	37350	9,0	9,5	9,2
1986	222222	211316	433538	17416	15749	33165	7,8	7,5	7,7
1991	188724	171267	359991	16751	16244	32995	8,9	9,5	9,2
2013	116883	111173	228056	40996	53179	94175	35,1	47,8	41,3

Tabela 4. *Obuhvaćenost studentske populacije u Bosni i Hercegovini – pohadanje.*⁵²

Napomene: Podaci za starosnu grupu u 1947, 1952, 1971, 1981, 1991 i 2013. su rezultati sa popisa stanovništva, a u 1957, 1962, 1966, 1976. i 1986. su procjene sredinom godine; Za 1947. i 1952. godinu su korišćeni podaci sa popisa 1948. i 1953. godine.

Već smo ranije rekli da je najbrojnija studentska populacija dostignuta 2012. godine, nakon čega je uslijedio pad vrijednosti. To znači da, nadalje, broj studenata treba da dobije značenje u odnosu na populaciju pogodnu za studiranje. U tabeli 4 je predstavljena upravo ovakva analiza. Treba uvažiti Drugi svjetski rat kao faktor koji je uticao na demografsku strukturu. Tako se 60-ih vidi ta demografska „rupa“ kod oba pola jer se rađao značajno manji broj djece tokom rata. Međutim, već od kraja 70-ih dolazi do variranja u vrijednostima. Tada ponovo dolazi do manjeg pada vrijednosti koji nakon kraćeg perioda oporavka prelazi u novi pad tokom druge polovine 80-ih. Ova negativna tendencija se, po dostupnim podacima, zadržala do 2013. godine, a sasvim je moguće i da traje do

⁵² *Jugoslavija 1945-1964: Statistički prikaz*, Beograd 1965, 52. (1947, 1952); *Demografska statistika 1957*, Beograd 1960, 30. (1957); *Demografska statistika 1962*, Beograd 1964, 16. (1962); *Demografska statistika 1966*, Beograd 1968, 18. (1966); *Popis stanovništva i stanova 1971: Stanovništvo, pol i starost, I deo- rezultati po naseljima i opštinama, knjiga VIII*, Beograd 1973, 1. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1973/Pdf/G19734003.pdf> (ukupno i muški pol 1971); *Demografska statistika 1976*, Beograd 1978, 22. (1976); *Statistički godišnjak Jugoslavije 1990*, Beograd 1990, 439. <http://publikacije.stat.gov.rs/G1990/Pdf/G19902003.pdf> (ukupno i ženski pol 1981); *Demografska statistika 1986*, Beograd 1988, 16. (1986); *Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine 1992*, Sarajevo 1994, 43. http://www.mediafire.com/file/cmnso7jrovkyon6/BiH_SG1992.pdf (1991); *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013: Rezultati popisa*, Sarajevo, 2016, 28. https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/RezultatiPopisa_SR.pdf (2013); Broj studenata iz table 2; Proračuni autora – starosna grupa ženski pol 1971, muški pol 1981. i pohadanje u %.

danas. Proračuni pohađanja prema polu pokazuju koliko je mala bila uključenost i muškaraca i žena u studentsku populaciju. Dakle, iako je broj studenata rastao, rasla je i ukupna populacija. Po prvi put balans među polovima u pohađanju je postignut 1981. godine. Tada je pohađanje ženskog dijela populacije bilo blago veće od muškog. Međutim, u oba slučaja su jednocifrene vrijednosti, nešto ispod 10% tj. deseti dio prispjele populacije u Bosni i Hercegovini. Situacija se značajno izmijenila do 2013. Razlika među polovima je postala veća jer je svega nešto više od trećine muškaraca uzrasta 20-24 godine bilo uključeno u visoko školstvo. Kod žena je to skoro polovina populacije. Po podacima UNESCO-a za istu godinu, tercijskim nivoom obrazovanja je u Makedoniji obuhvaćeno 37,8% studentske populacije (muškarci 33,5%, žene 42,2%). Slovenija je imala obuhvat od 85,3% ukupne populacije (muškarci 70%, žene 101,6%). Srbija je imala pohađanje od 56,4% (48,6% muškarci, 64,5% žene). Godine 2014, Crna Gora je imala broj studenata koji je činio 59% prispjele populacije 19-23 godine (52,9% muškarci, 65,7% žene).⁵³

S obzirom da povećanje pohađanja utiče na obrazovnu strukturu stanovništva, interesantno je uporediti podatke za Bosnu i Hercegovinu i Evropsku uniju u 2013. godini. Podaci sa popisa pokazuju da je među stanovništvom starijim od 15 godina svega 12,7% imalo višu i visoku školu (13% muškaraca i 12,4% žena).⁵⁴ Taj procenat u Evropskoj uniji sa 27 članica je iznosio 22,9 (22,1% muškarci, 23,7% žene). Pri tome su rezultati Bosne i Hercegovine slični onima najgore plasirane Rumunije (12,9% ukupno, 12,6% muškarci, 13,3% žene), pri čemu su bolje Srbija (16,8% ukupno, 16,2% muškarci, 17,3% žene), Sjeverna Makedonija (14,9% ukupno, 14,2% muškarci, 15,6% žene) i Crna Gora (18,2% ukupno, 18,4% muškarci, 18% žene) dok su Slovenija (23,6% ukupno, 20% muškarci, 27,2% žene) i Hrvatska (16,8% ukupno, 15,4% muškarci, 18,1% žene) značajno ispred. Najbolje rangirane u Evropi su Irska (35,4% ukupno, 32,2% muškarci, 38,6% žene) i Velika Britanija (34,7% ukupno, 33,6% muškarci, 35,8% žene).⁵⁵ Zanimljivo je da je broj obrazovanih žena manji u odnosu na broj muškaraca jedino u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Nadamo se da će neki budući popis stanovništva pokazati posljedice novijih istorijskih rekorda u broju studenata. Naravno, tu veliku ulogu igra i uspješnost studiranja tj. procenat diplomiranja, ali to zavisi i od samog sistema studiranja.

⁵³ UNESCO – Institute for Statistics, pregled po državama: Makedonija, <https://uis.unesco.org/en/country/mk>, Slovenija, <https://uis.unesco.org/en/country/si>, Srbija, <https://uis.unesco.org/en/country/rs>, Crna Gora, <https://uis.unesco.org/en/country/me> (Pristup: 5.5.2023).

⁵⁴ Proračuni autora na osnovu podataka iz *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013: Rezultati popisa*, Sarajevo 2016, 152.

https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/RezultatiPopisa_SR.pdf.

⁵⁵ *Population by educational attainment level, sex and age (%)*, Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_ifs_9903/default/table?lang=en (Pristup: 10.5.2023).

Zaključak

Iz prethodnog se može zaključiti da je stanje u obrazovanju zavisilo od više faktora iz prošlosti. U prvom redu, to su politički i društveni faktori koji su dominirali do Prvog svjetskog rata. U periodu prve Jugoslavije političke odluke i loši ekonomski uslovi praćeni ogromnim prirodnim priraštajem su spriječili usklađivanje školske infrastrukture sa brojem prispjelih učenika. Nakon Drugog svjetskog rata, ideološki činioci su uticali na pomalo haotično istovremeno rješavanje problema nepismenosti, nedostatka nastavnog kadra, školske infrastrukture i visoko-obrazovane radne snage. Ipak, dugoročno, rezultati pokazuju izuzetan napredak na polju pismenosti i dostupnosti obrazovanja bez obzira na pol i društveni položaj. Međutim, sam kvalitet obrazovanja se ne bazira samo na broju studenata. Kao dokaz može poslužiti najnoviji period, posebno nakon uvođenja Bolonjske deklaracije. Ovaj sistem svoje prednosti i mane, ali je njegova primjena dala neočekivano negativne rezultate kroz hiperprodukciju diploma. Pri tome se uslovi održavanja nastave nijesu značajno poboljšali. Zapravo, čini se da je svaka država imala sopstveno viđenje Bolonjske deklaracije i prilagođavala ga društvenim osobnostima.

Za društvo je izuzetno bitan pozitivan trend rasta broja studenata jer izmijenjena obrazovna struktura stanovništva direktno utiče na radne sposobnosti i ekonomsku stabilnost. Međutim, u slučaju nemogućnosti zapošljavanja zbog neusaglašene državne politike, dolazi do odliva edukovane radne snage. Bosna i Hercegovina je u teškom položaju i zbog političko-administrativne podjele po etničkoj osnovi, ali i migracija, uz smanjeni natalitet. Ono što se ističe kao pozitivno je apsolutna dostupnost visokog obrazovanja za žene koje dominiraju brojnošću na nivou visokog školstva. U tom pravcu, neka buduća istraživanja bi mogla da uključe statistiku nastavnog kadra prema polu.

Ovakva statistička istraživanja mogu biti korišćena za brojna poređenja na nacionalnom regionalnom, evropskom, pa i globalnom nivou. Osim toga, rezultati dobijeni na ovaj način mogu biti analizirani uz konsultaciju različitih nauka kao što su: istorija, geografija, sociologija, političke i ekonomske nauke i dr. Ovo je, takođe, mali podsticaj ka društvenim temama koji u velikoj mjeri mogu objediniti politički konfrontirana društva. U prvom redu, tu su zemlje bivše Jugoslavije, ali i cijelog Balkana.

Summary

From the above, it can be concluded that the state of education depended on several factors from the past. First of all, these are the political and social factors that dominated until the First World War. In the period of the first Yugoslavia, political decisions and bad economic conditions, accompanied by a huge natural increase in the population, prevented the adjustment of the school infrastructure to the number of incoming students. After the Second World War,

ideological factors influenced the somewhat chaotic simultaneous solution of the problem of illiteracy, lack of teaching staff, school infrastructure and highly educated workforce. Nevertheless, in the long term, the results show remarkable progress in the field of literacy and access to education regardless of gender and social status. However, the quality of education itself is not based only on the number of students. The most recent period can serve as evidence, especially after the introduction of the Bologna Declaration. This system has its advantages and disadvantages, but its implementation has produced unexpectedly negative results, such as the overproduction of diplomas. At the same time, the teaching conditions have not significantly improved. In fact, it seems that each country had its own view of the Bologna Declaration and adapted it to social peculiarities.

For society, the positive growth trend in the number of students is extremely important as the changes in the educational structure of the population directly affect working abilities and economic stability. However, in case of impossibility of employment due to inconsistent state policy, there is an outflow of the educated labour force. Bosnia and Herzegovina is in a difficult position due to its political-administrative division on ethnic grounds, as well as migration, along with a reduced birth rate. What stands out as a positive is the absolute availability of higher education for women who prevail in the numbers at the level of higher education. In this direction, some future research could deal with the statistics of teaching staff according to gender.

Statistical research of this kind can be used for numerous comparisons at the national, regional, European, and even global levels. Moreover, the results obtained in this way can be analyzed by various sciences such as history, geography, sociology, political and economic sciences, etc. This is also a small push towards social issues that can largely unite politically confronted societies. In the first place, there are the countries of the former Yugoslavia, but also the entire Balkans.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Objavljeni izvori/Published sources:

1. *Demografska statistika 1957*, Beograd 1960.
2. *Demografska statistika 1962*, Beograd 1964.
3. *Demografska statistika 1966*, Beograd 1968.
4. *Demografska statistika 1976*, Beograd 1978.
5. *Demografska statistika 1986*, Beograd 1988.
6. *Jugoslavija 1945-1964: Statistički prikaz*, Beograd 1965.
7. *Jugoslavija 1945-1964: Statistički prikaz*, Beograd 1965.
8. *Popis stanovništva i stanova 1971: Stanovništvo, pol i starost, I deo- rezultati po naseljima i opštinama, knjiga VIII*, Beograd 1973.
9. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013: Rezultati popisa*, Sarajevo 2016.
10. *Saopćenje/Propćenje: Visoko obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine u 2022/2023 akademskoj godini- Prvi rezultati*, 6. 3. 2023. godina XVI, br. 12.3.

11. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1968*, Beograd 1968.
12. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1969* Beograd 1969.
13. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1970*, Beograd 1970.
14. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1971*, Beograd 1971.
15. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1972*, Beograd 1972.
16. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1973*, Beograd 1973.
17. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1974*, Beograd 1974.
18. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1975*, Beograd 1975.
19. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1976*, Beograd 1976.
20. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1977*, Beograd 1977.
21. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1978*, Beograd 1978.
22. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1979*, Beograd 1979.
23. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1980*, Beograd, 1980,
24. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1981*, Beograd 1981.
25. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1982*, Beograd 1982.
26. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1990*, Beograd 1990.
27. *Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine 1992*, Sarajevo 1994.
28. *Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine 1992*, Sarajevo 1994.
29. *Statistički godišnjak SFRJ 1966*, Beograd 1966.
30. *Statistički godišnjak SFRJ 1967*, Beograd 1967.
31. *Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2006*, Sarajevo 2006,
32. *Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2011*, Sarajevo 2011,
33. *Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2016*, Sarajevo 2016,
34. *Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine 2021* Sarajevo 2021,
35. *Statistički godšnjak Republike Srpske 2009*, Banja Luka 2009,
36. *Statistički godšnjak Republike Srpske, 2012*, Banja Luka 2012.
37. *Statistički godšnjak Republike Srpske, 2022*, Banja Luka 2022.
38. *Statistika obrazovanja: od kraja 2008/2009 do početka 2012/2013 školske godine*, godina XI, br. 14, Brčko 2012.
39. *Statistika obrazovanja: od kraja 2009/2010 do početka 2013/2014 školske godine*, godina XII, br. 13, Brčko 2013.
40. *Statistika obrazovanja: od kraja 2014/2015 do početka 2018/2019 školske godine*, godina XVII, br. 12, Brčko 2018.
41. *Statistika obrazovanja: od kraja 2018/2019 do početka 2022/2023 školske godine*, godina XXI, br. 13, Brčko 2018.
42. *Upisani studenti – akademska godina 2021/2022*, godišnje saopštenje Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske, 15.4. 2022, br. 108/22.
43. *Upisani studenti – akademska godina 2022/2023*, godišnje saopštenje Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske, 18.04. 2023, br. 110/23.
44. *Visoko obrazovanje 2021/2022*, statistički bilten br. 344, Sarajevo 2022.

Knjige/Books:

1. Dizdar Sreben i Bakaršić Kemal, *Report on Higher Education in Bosnia and Herzegovina: Historical Development, Present State, and Needs Assessment*, Bucharest 1996.
2. Georgeoff Peter John. *The educational system of Yugoslavia*, Washington, DC 1982.
3. Katz Vera, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945-1953*, Sarajevo 2011.
4. Lanahan Brian, *Post-Conflict Education for Democracy and Reform: Bosnian Education in the Post-War Era, 1995-2015*, London 2017.
5. Papić Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Sarajevo 1972.

6. Papić Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Sarajevo 1984.
7. Troch Pieter, *Education and Yugoslav Nationhood in Interwar Yugoslavia: Possibilities, limitations and interactions with other national ideas*, Ghent 2012.

Članci/Articles:

1. Pašalić Kreso Adila, Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini: Bosna i Hercegovina između najviše stope nepismenosti i najnižeg nivoa obrazovanosti. *Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini*. Zbornik radova, Sarajevo 2017. 93-124. <https://publications.anubih.ba/handle/123456789/54>.
2. Selimović Sead, Organizacija i rad državnih gimnazija u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1929. godine, *Arhivska praksa*, br. 21, knjiga 2, Tuzla 2018, 56-74. <http://www.arhivtk.ba/AP21druga.pdf>.
3. Selimović Sead, Organizacija i rad građanskih škola u Bosni i Hercegovini u period 1918-1929. godine, *Arhivska praksa*, br. 11, Tuzla 2008, 331-346.
4. Selimović Sead, Organizacija i rad učiteljskih škola u Bosni i Hercegovini u periodu 1918-1929. godine, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 442-453.
5. Selimović Sead, Prilike u školstvu Bosne i Hercegovine za vrijeme privremenog državnog uređenja u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. *Historijski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2018, 130-157. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2018.1.1.130>).
6. Selimović Sead, U službi ideje „narodnog i državnog jedinstva“: Školstvo u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1929. godine. *Historijski pogledi*, god. II, broj 2, Tuzla 2019. 213-229. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2019.2.2.213>).

Onlajn baze podataka/Online databases:

1. EUROSTAT. *Population by educational attainment level, sex and age (%)*, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfs_9903/default/table?lang=en.
2. UNESCO – Institute for Statistics. Pregled po državama:
 - Makedonija, <https://uis.unesco.org/en/country/mk>.
 - Slovenija, <https://uis.unesco.org/en/country/si>.
 - Srbija, <https://uis.unesco.org/en/country/rs>.
 - Crna Gora, <https://uis.unesco.org/en/country/me>.